

ЛЕКЦІЯ 2

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЛАН

1. Сурядний зв'язок та сполучники сурядності як визначальна ознака складносурядних речень.
2. Складносурядні речення відкритої й закритої структури, з вільним і закріпленим порядком предикативних частин. Базові та багатокомпонентні складносурядні речення.
3. Принципи поділу складносурядних речень за значенням. Семантико-синтаксичні типи складносурядних речень.

ТЕРМІНИ

Сурядний зв'язок, сурядний сполучник, складносурядне речення, складносурядне речення відкритої структури, складносурядне речення закритої структури, багатокомпонентне складносурядне речення.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – С. 597–656.
2. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – С. 231–248, 343–357.

Допоміжна

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 297–312.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 2001. – С. 338–353.
3. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1969. – 156 с.
4. Христіанінова Р. О. Формально-граматична організація складносурядних речень / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки :

[зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2014. – Вип. IV. – С. 171–180.

1. Сурядний зв'язок та сполучники сурядності як визначальна ознака складносурядних речень.

Складносурядним називають речення, предикативні частини якого граматично незалежні одна від одної та поєднані сурядними сполучниками.

Як відомо, складносурядні речення утворені на основі **сурядного зв'язку**, який і визначає їхню головну диференційну ознаку – граматичну незалежність однієї предикативної частини від іншої, тобто граматичну рівноправність предикативних частин щодо всієї конструкції як цілісної синтаксичної одиниці.

Головним засобом вираження сурядного зв'язку постають **сполучники сурядності**, наявність котрих у традиційній граматиці другої половини ХХ – початку ХХІ ст. слугує основним критерієм виокремлення складносурядних речень із усього загалу складних конструкцій.

Сполучники сурядності, що поєднують предикативні частини сполучникових складносурядних речень, бувають асемантичними і семантичними.

Асемантичні сполучники є лише виразниками сурядного зв'язку. У семантико-синтаксичній структурі складносурядного речення такі сполучники жодних функцій не виконують. Типовими асемантичними сполучниками постають єднальні сполучники *і (й), та* (у значенні *і*): *Жалібно гавкали пси, і шуміла й ляцала негода* (О. Довженко); *Тільки запахи душать груди та тріпочеться оддаль глухе калатало...* (О. Довженко).

Семантичні сполучники є виразниками сурядного зв'язку між предикативними частинами та семантико-синтаксичних відношень. Семантичними постають зіставні, протиставні, розділові та градаційні сполучники: *Щоправда батько весь вечір просидів у буфеті, а Олекса без угаву вибігав у хол за морозивом і постійно хрумтів шоколадними батончиками* (І. Роздобудько); *Вартовий, зрештою, запропонував Духновичу перебратися під брезент, але він вирішив терпіти, киснути до кінця* (О. Гончар); *І в серцевині баржі щось клацнуло – можливо, увімкнувся давно заіржавілий двигун або чомусь крутнулася вицвіла стрілка компаса* (І. Роздобудько); *Не тільки Галя бачила те сине диво, але й стара не відводила від нього очей* (В. Шевчук).

2. Складносурядні речення відкритої й закритої структури, з вільним і закріпленим порядком предикативних частин. Базові та багатокомпонентні складносурядні речення

Поняття відкритої / закритої структури ввела в науковий обіг В. А. Белошапкова.

Складносурядним реченням **відкритої структури** властива потенційна необмеженість (відкритість) сурядного ряду, пор.: *І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт* (Л. Костенко). – *І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт, і сьогодні не потрібно сприймати однобоко.*

У текстах вони представлені базовими й багатокомпонентними реченнями з єднальними та розділовими сполучниками: *За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк* (М. Стельмах); *Поволі слід за ними заростає, І дощ свинцевий землю засіває, І дно ріки встеляють блискавки, І, розметавши крила, ластівки Ширяють на чорнобильських вітрах, І чорні хмари навівають страх* (М. Луків); *Чи то пташки уцухли, чи то звірина причаїлась, чи то малі комашки завмерли в травиці* (М. Коцюбинський).

Для складносурядних речень відкритої структури обов'язковою вимогою є те, щоб між усіма предикативними частинами був однаковий характер синтаксичного зв'язку та однотипні семантико-синтаксичні відношення (семантико-синтаксична ознака).

У складносурядних реченнях **закритої структури** можливе поєднання тільки двох предикативних частин. Зазвичай це речення із зіставними, протиставними, градаційними та приєднувальними сполучниками: *Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу* (О. Довженко); *Ти кивала головою, але твій погляд був спрямований за вікно* (І. Роздобудько); *Не тільки я прибув на мовчазний поклик друга, але й більшість колишніх партизанів нашого загону зібралась у невеличкій сільській лікарні* (Ю. Збанацький); *Цвітуть картоплі, і мак по них цвіте* (О. Гончар).

Порядок розташування предикативних частин у ССР може бути фіксованим і вільним. **За вільного порядку** предикативні частини можна

міняти місцями, пор.: *Той [Славик] дотепний, вродливий, блискуче вчиться, а він важкодум, неотеса, з грубим широким обличчям і качиним розплесканим носом* (О. Гончар) – *Він важкодум, неотеса, з грубим широким обличчям і качиним розплесканим носом, а той дотепний, вродливий, блискуче вчиться.*

Фіксований порядок частин у складносурядних реченнях може бути зумовлений або суто з боку їхньої формальної організації, або з боку змісту речення. У першому випадку тільки формальна структура другої предикативної частини (її контекстуальна неповнота, наявність займенника, що співвідносний із іменником першої частини, тощо) не дає змоги поміняти частини місцями: *Позицію предиката займає дієслово, а позицію аргументна (аргументів) – іменник* (І. Вихованець); *Наприклад, у сучасній українській мові предикати із семантикою стану природи мають лексичне вираження, а їхні аргументи позбавлені лексичного вираження...* (І. Вихованець). У другому випадку предикативні частини не можна поміняти місцями, бо це порушить логічність думки: *Баба Зоя часто розмовляла вночі, й дівчинка до ранку вовтузилася під ковдрою, з острахом поглядаючи в страшний куток* (І. Роздобудько); *Богдан дав йому матрикул, і професор, прихилившись тут же біля вікна, старанно вивів у ньому сьогоднішню оцінку: “відмінно”* (О. Гончар).

Базові та багатокomпонентні складносурядні речення

Базовими постають складносурядні речення, у яких сурядним зв'язком поєднано лише дві предикативні частини: *Падали зорі з неба, і на далеких обрїях палахкотїли газові вогнеграй* (І. Цюпа); *Дїставши з пачки цигарку він хоче прикурити, але сірники ламаються один за одним* (О. Гончар).

Складносурядні речення, до складу яких увіходить три й більше предикативні частини, є **багатокomпонентними**: *Сніги у дощї перейдуть, І знову усе стрепенеться, І жваві струмки потечуть, І жайвір у небї зметнеться* (М. Луків). Для багатокomпонентних речень принциповим постає саме сурядний зв'язок між усіма предикативними частинами, семантико-синтаксичні відношення (семантико-синтаксична ознака) між ними можуть бути не лише однотипними, а й різнотипними: *І свинї не кричали, і конї ясел не гризли, і корови мирно собі лежали в теплом корівнику, ремігаючи і дожовуючи останню жуїку* (В. Малик); *Хай навколо*

ще сніги лежать І не щедрі на тепло прогнози, Але вже сміливців не страшать березневі хвищі і морози (М. Луків).

3. Принципи поділу складносурядних речень за значенням. Семантико-синтаксичні типи складносурядних речень.

Принципи поділу складносурядних речень за значенням

А. П. Грищенко (Сучасна українська літературна мова. Синтаксис, 1972) бере за основу **змістові функції сполучників** і виділяє: єднальні (власне єднальні – одночасності, часової послідовності; детермінативні – причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, результативно-висновкові), зіставно-протиставні, розділові складносурядні речення.

С. П. Бевзенко, А. П. Загнітко, К. Ф. Шульжук поділяють складносурядні речення за сполучниками й виділяють такі типи складносурядних речень:

з єднальними сполучниками, з приєднувальними сполучниками, з пояснювально-приєднувальними сполучниками, з протиставними сполучниками, з розділовими сполучниками (С. П. Бевзенко);

з єднальними сполучниками, з розділовими сполучниками, з протиставними сполучниками, з приєднувальними сполучниками, з пояснювально-приєднувальними сполучниками (А. П. Загнітко);

з єднальними сполучниками, із зіставними і протиставними сполучниками, з розділовими сполучниками, з градаційними сполучниками (К. Ф. Шульжук).

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська класифікують ССР за значенням і виокремлюють такі типи: з єднальним значенням, із зіставно-протиставним значенням, з розділовим значенням, з пояснювальним значенням, з градаційним значенням.

Семантико-синтаксичні відношення – змістові відношення між компонентами речення (членами простого речення, предикативними частинами складного речення), що відображають логічні відношення між реальними предметами і їхніми ознаками або між реальними ситуаціями, з одного боку, і спираються на синтаксичні зв'язки між компонентами речення, з другого боку.

Логічні відношення між ситуаціями об'єктивної дійсності завжди **двобічні**, так само двобічні і семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення.

Типи семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складнопідрядного речення: єднальні, зіставні, протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні (К. Г. Городенська).

Семантико-синтаксичні типи складносурядних речень

Єднальні: і (й), та, і... і, та... та, ні... ні, ані... ані, ні... ані, ані... ні.

Одночасність: *Ще над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій* (Л. Костенко); *Тільки запахи душать груди та тріпочеться оддалє глухе калатало, немов перебої серця незримого велетня»* (О. Гончар); *І стояв у хаті туск, і пливла у відчинені вікна пісня, чорна й печальна як гайворонові крила* (Ю. Мушкетик); *Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли в'юни* (Є. Гуцало); *Ні листя не шелестить, ні пташки не щебечуть* (Марко Вовчок); *Море і гори. Сонце і синь* (М. Луків).

Зрідка єднального значення набуває сполучник *а*: *Дерева ще стоять зелені, А дні погожі і ясні* (М. Луків); *Жінки сіють сумніви, а сумніви рівнозначні смерті* (М. Луків).

Часова послідовність: *Пронеслось, і знов задзвеніла тиша* (О. Гончар); *За обрій хмара відпливла, І сонце засіяло* (М. Луків); *Таня знову взяла Богдана під руку, і вони разом із Степурою та Духновичем пішли далі* (О. Гончар); *Здадуть ось останні екзамени – і відкриється перед ними літо, вільне, смагляве* (О. Гончар); *Ще видно стає розшарпані вітром дерева, і крізь блискуче листя верховіть знов зблискує, здригається в магнієвих спалахах небо* (О. Гончар).

Причиново-наслідкові: *У невеликій кімнаті були опущені важкі темно-зелені штори, і сутінки скрадали всі предмети, фарбуючи їх у невиразні, мінливі кольори* (А. Дімаров); *Її стан, переляк зрозумів Пимон, і жагучий біль пронизав йому серце* (А. Шиян); *На нього гримнули – і солдат замовк, зрозумівши свій промах* (А. Шиян).

Умовно-наслідкові: *Тримайтесь організовано, і вони з вами нічого не вдіють* (О. Гончар); *Шануй людей, і люди шануватимуть тебе* (В. Земляк).

Зіставні: а.

Вечори вже не були такими тихими, а набережна – пустельною (І. Роздобудько); *Удень було жарко від спеки, а вночі від пожеж, від гарячих руйновищ розбомблених станцій* (О. Гончар); *Кому однаково, а кому ні* (О. Гончар).

Протиставні: а, та, але, проте, однак, одначе, зате.

Власне протиставні: *Короткі літні ночі, а ця була незвично довгою, здавалось – ніколи не кінчиться* (О. Гончар); *Пливуть, спливають і роки, й віки, А він між нас лишається найкращим* (М. Луків); *Ми нелегко жили, часом хліба не мали, Та пресвітлі хвилини і нам випадали* (М. Луків); *В провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було чисте й зоряне* (Г. Тютюнник). *Війна скінчилася, але в душі вона вирувала* (О. Гончар); *Найбільше цього щастя [шагістики], звичайно, перепало Духновичу, проте й після помкомвзводової надбавки він не міг тримати свій язик на припоні...* (О. Гончар).

Протиставно-компенсувальні: *На вузькому з упертим підборіддям обличчі господарює чималий роздвоєний на кінчику ніс, зате сіро-мінєвисті дрімотливі очі глибоко засіли в очницях...* (М. Стельмах).

Розділові: або, чи, або... або, чи... чи, то... то, чи то... чи то, не то... не то, хоч... хоч.

Власне розділові (взаємовиключення): *Раптом хурчав автомобільний мотор або сурмив клаксон»* (Ю. Смолич); *Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин, або кущиться пахучий чебрець* (О. Гончар); *Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара, або пролітала пташина, або ширяв над річкою шуліка, зірким оком вишукуючи здобич* (А. Шиян); *Чи була в цьому добра чи зла воля Зоні, чи, може, це був тільки підступ з боку Василевої секретарки?* (І. Вільде).

Чергування подій: *То раз хотілося йому наздогнати качок на ставі, то намагався вловити кульки води, що розбризкувалися від весла, то хотілося йому квітки водяної лілії* (Ірина Вільде);

Приєднувальні: та й, а також, причому, притому.

А німця скільки було вбито, та й наших, бережанських, не обминуло (Є. Гуцало); *Сім літ мак не родив, та й голоду не було* (О. Гончар); *Ще раз*

прийдуть до табору дівчата, і мати Духновича прийде (О. Гончар); Цвітуть картоплі, і мак по них цвіте (О. Гончар).

Градаційні:

Власне-градаційні: не лише... а й, не лише... але й, не тільки... а й, не тільки... але й, не лише... а навіть, не тільки... а навіть, не тільки... але навіть, не лише... але навіть, не те що... а й, не те щоб... але, не те що... але й, не стільки... скільки, не так... як, як... так і, не просто... але й та ін.

Не тільки Галя бачила те сине диво, **але й** стара не відводила від нього очей (В. Шевчук); **Не тільки** тужна пісня лилася із засмученої душі матері, **а й** пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (Г. Тютюнник); Любий командир, відзначений Ясногорською, **не тільки** не викликав у Маковея неприязні, **а навпаки**, після свого успіху він ще більше виріс в очах телефоніста (О. Гончар); Тепер ученим потрібно **не лише** розширювати видноколи загальнолюдського пізнання, **а й** важливо для них зробити нашу державу бодай трохи розумнішою й людянішою (М. Стріха);

Градаційно-приєднувальні: а й, а ще, а ще й, а навіть, і навіть, а до того ж, і до того ж, а то й, та ще й та ін.

Вона гарно вчилася, а ще й гарно співала.

Багатокомпонентні складносурядні речення:

однотипні відношення: Поволі слід за ними заростає, **І** дощ свинцевий землю засіває, **І** дно ріки встеляють блискавки, **І**, розметавши крила, ластівки **Ширяють** на чорнобильських вітрах, **І** чорні хмари навівають страх (М. Луків); **І** шторм гримів на сто октав, **І** він той шторм намалював, **І** дивувались люди (М. Луків); **І** кроки чийсь попід вікнами хати, **І** щось напливає, знайоме до болю, **І** ні за що славити й гудити долю (М. Луків);

різноміснотні відношення: Сніги у дощі перейдуть, **І** знову усе стрепенеться, **І** жвавi струмки потечуть, **І** жайвір у небі зметнеться (М. Луків); Судьбу свою ганьбити гріх, **І** не велить сумління, Та страшно пережити всіх зі свого покоління (М. Луків); Приручений крук годується з рук, Витає круг тебе із ранку до ночі, А мертвим впади на барвінок чи брук – **І** він тобі виклює очі (М. Луків); Здається, ніби мирна днина, – **Проте** чорнобильська біда **Не** проминула без сліда **І** гіркота пече полинна (М. Луків).